

Sándor Mária

Bihari fazekasközpontok termékei a bihari református egyházközségekben

A népi kerámia már korán felkeltette a kutatók érdeklődését, így a magyar népművészet egyik legismertebb és talán legjobban feltárt ága.¹ Ennek ellenére még napjainkban is adódnak olyan földrajzi területek a Kárpát-medencében, amelynek fazekasközpontjairól² keveset tudunk. Ilyen az egykori Bihar vármegye ma Romániához tartozó több települése, amelyeken egykor nagyszámú fazekas dolgozott, ám a 20. századra már visszaesett a cseréparuk készítése.³

A református egyházban a 18. századtól tudjuk nyomon követni a nagyméretű cserépedények használatát.⁴ A díszes korsók, kannák az úrasztala mellett vagy alatta álltak, az úrvacsoraosztás alkalmával voltak használatosak, belőlük öntötték a bort az Úr asztalán álló ónkannákba.⁵

Az úrasztali edények jelentőségét első ízben Takács Béla hangsúlyozta. Ezek a kiemelkedő szépségű, igényes edények – mivel különleges rendeltetésűek voltak – nagy gondossággal készültek, mesterük minden tudását és tehetségét beleadta. A templomi edények ugyanakkor a kutatás előtt jórészt ismeretlenek, mivel legtöbbjük napjainkban is a református gyülekezetek birtokában van.⁶

A kerámiakutatás vonatkozásában is különleges szerepe lehet az úrasztali edényeknek – ahogy erre Kresz Mária felhívta a figyelmet –, hiszen kivételes díszedények lévén, készítőik gyakran megörökítették rajta nevüket és a készítés helyét és idejét. Ezek az adatok esetleg kiindulópontot jelenthetnek más, évszám nélküli edények meghatározásához.⁷

A református úrasztali boroskannák alapján P. Szalay Emőke az alig ismert kárpátaljai fazekasságot mutatta be,⁸ továbbá a 19–20. századi beregi és ugoicsai szertartási díszedények jellegzetességeinek részletesebb meghatározását végezte el.⁹ Vizsgálata során olyan fazekasműhelyek létre is fény derült, amelyekről eddig a magyar népi fazekasság kutatása nem rendelkezett adatokkal.¹⁰

¹ P. Szalay 2016. 151.

² A népi háztartások számára fazekasok készítették a cserépedényeket. A fazekasmesterek általában az agyaglelőhelyek mellett telepedtek meg. Azokat a településeket, amelyeken ötnél több fazekas működött egy időben, fazekasközpontoknak nevezzük. Kresz 1991a. 530.

³ A szakirodalomban mindössze egy, román nyelvű munka ismert, amely a terület fazekasságáról ad általános, összefoglaló képet: Bobu-Florescu–Mózes 1967.

⁴ A reformáció terjedése során a 16. század közepén a hitbeli tanok rögzítése mellett rövid időn belül sor került a templomokra vonatkozó rendelkezések megfogalmazására. Az első zsinatok az 1540–50-es években még nem tértek ki a szertartási edényekre, ezekről először a debrecen-egervölgyi zsinat rendelkezik 1562-ben. Eszerint a szent cselekmények, a sákramentumok, az úrvacsoraosztás és a keresztelés céljaira használt tárgyakra semmilyen előírás nem vonatkozott, így a református egyházba az évszázadok alatt minden olyan anyagú és formájú edény bekerülhetett, melyet a hívek megfelelőnek éreztek e célokra. P. Szalay 2016. 151.

⁵ P. Szalay 2012b. 42–43., ill. Uő. 2016. 151.

⁶ Takács 1977. 302–337.; Uő. 1988. 151–159.

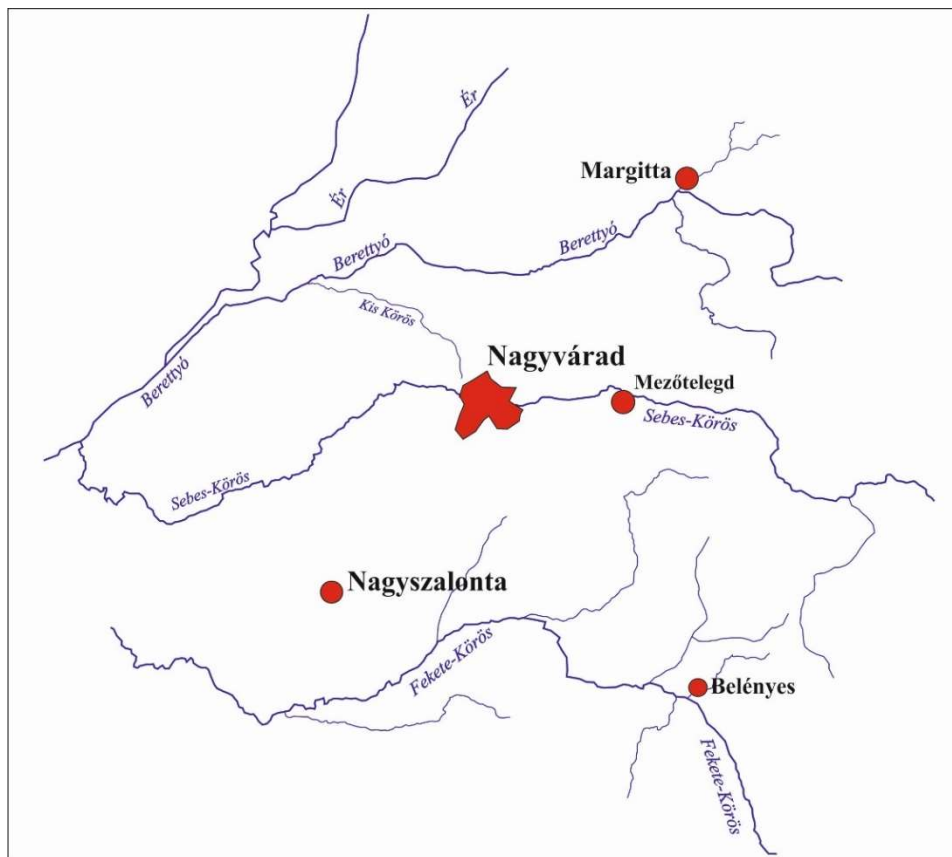
⁷ Kresz 1991a. 593–594.

⁸ P. Szalay 1999a. 337–351.; Uő. 1999b. 245–254.

⁹ P. Szalay 2012a. 213–219.

¹⁰ Jelen tanulmány is témavezetőm, P. Szalay Emőke iránymutatásai alapján készült, melyért ezúton is köszönetet mondok.

P. Szalay Emőke iránymutatását követve összegző írásomban a tudomány előtt kevésbé ismert bihari fazekasközpontokból hozok – a teljesség igénye nélkül – olyan példát úrasztali edényekre, amelyek egy-egy bihari egyházközség számára készültek.¹¹

1. térkép. A tanulmányban szereplő bihari fazekasközpontok földrajzi elhelyezkedése.¹²

A belényesi fazekasokról úgy tudjuk, hogy céhük az első volt, amely Bihar vármegyében céhkiváltságot kapott:¹³ 1645-ben I. Rákóczi Györgytől.¹⁴ Györffy István, a Fekete-Körös völgyének kutatója feljegyezte a 20. század első felében, hogy Belényesen és a környező falvakban (Tárkányban, Sonkolyoson, Sólýmon) jó fazekaságyag található, de edénykészítésre még jobb a vaskóhi agyag.¹⁵ A neves kutató szerint Belényesen a 18. század végén lehanyatlak, de a magyar falvak továbbra is foglalkoznak fazekassággal.¹⁶ A

¹¹ A Nagyváradon készült úrasztali edények bemutatását P. Szalay Emőke megtette (P. Szalay 2016.), az itt bemutatandó edények többségét is közölték már valamilyen formában a szakirodalomban, azonban Bihar több fazekasközpontjára kiterjedő ilyen jellegű összefoglalás még nem született eddig.

¹² A térképeket készítette: Kővári Emese. Ezúton is köszönöm segítségét.

¹³ Mózes 1985. 390.

¹⁴ Borovszky 1901. 538., 566., ill. 596.

¹⁵ Györffy 1913. 490.

¹⁶ A 18. századból ránk maradt két legkésőbbi összeírás (1764, 1767) a Belényesi járásban ezt látszik igazolni: 1763-ban a környező falvakban magyar nevű fazekasokat találunk (Tárkány – 5 fő, Nyégerfalva – 4 fő, Fenes

mesterséget viszont a 19. század közepétől e vidéken már szinte teljes mértékben románok űzik.¹⁷ Belényesen 1830–1880 között az egyházi anyakönyvekben Mózes Teréz 38 fazekas nevét tudta kijegyezni: 25 görög katolikus vallásút, 9 római katolikust és 4 reformátust.¹⁸

A belényesi fazekasok termékeiből nagyon keveset ismerünk, meglehetősen sok a kérdőjel e központtal kapcsolatban.¹⁹ Ezért is kiemelt jelentőségű a belényesi fazekasság magyar időszakából származó különleges úrasztali edény, egy zöldmázás kupa,²⁰ amely a jelenleg ismert legkorábbi bihari úrasztali edény. Felirata szerint 1736-ban készítette Jenei al(ia)s Fazekas András.²¹ A karcolt felirat a henger alakú edény közepén fut körbe, e részen kívül a teljes felületén – talpperemén és fülén is – kerek domborműves motívumokkal, „bepecsételt gombokkal”²² díszített.

1. kép. Belényesi kupa 1735-ből. (Magyarai Márta felvétele)

– 1 fő, Újlak – 1 fő, Remete – 6 fő). Azonban további öt településen számos, román nevű lakos foglalkozik fazekassággal (Bél – 2 fő, Kerpenyét – 11 fő, Kristyor – 1 fő, Szelistye 4 fő, Lehecsény – 7 fő). MNL HBML IV.4.b 74. k. 1763-ban Belényesen két fő, 1767-ben három fő neve mellett találjuk a „figulus” megnevezést. MNL HBML IV.4.b 74. és 79. k.

¹⁷ Györffy 1913. 490.

¹⁸ Mózes 1985. 391.

¹⁹ Bár Györffy István 1912-es terepmunkája során több tárgyat is gyűjtött Belényesen a Néprajzi Múzeum számára, ám ezek közül egy helyi készítését tudta Csopor István megállapítani. Csopor 2006. 165.

²⁰ Déri Múzeum, Sipos-gyűjtemény. Leltári szám: Sgy. 241. M: 25 cm. Köszönetet mondok Angi János igazgató úrnak a közlési engedélyért, illetve Magyarai Mártának, a Déri Múzeum néprajzos muzeológusának, hogy az edény fényképét és adatait a rendelkezésemre bocsátotta.

²¹ „Anno Dni salvatoris 1736 m. july / B: jenei als Fazekas Andras Tsinált" / Belényesi Reformata Ecclesk". Közli: Csopor 2008. 243. Az 1763-as összeírás szerint Belényesen két személy élt fazekasmesterséget űzve, mindkettő Fazekas vezetéknevvel, az egyikük Fazekas András. MNL HBML IV.4.b 79. k.

²² Csopor 2008. 32.

A legtöbb, bihari egyházközségek számára készült edényt Nagyváradról sikerült feltárni.

A Debreceni Református Kollégium Egyháztörténeti Múzeumában²³ őrzik a jelenleg ismert legkorábbi váradi úrasztali edényt.²⁴ Felirata szerint a biharszentjánosi gyülekezet zöldmázás korsója, 1758-ban készült. Bár készítési helyére vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, P. Szalay Emőke formai jegyek alapján váradi edényként azonosítja.²⁵ A népi kerámiára jellemzően a díszítést a kanta öblének felső részén helyezték el, az ilyen edény öblének alsó fele rendszerint díztelen. A gömbölyű test felső részét ezzel szemben teljesen beborítja a domborműves, benyomkodott felületű bordák sora. A dupla soros alsó és az egysoros felső sávban a domborműves csíkokat függőleges bordák kötik össze, közöttük középen találjuk a feliratot²⁶ és az évszámot. A felívelő fülön domború fonott dísz jelenik meg.²⁷

2. kép. A biharszentjánosi gyülekezet zöldmázás korsója, 1758-ból (Ósz Attila felvétele)

²³ Köszönetet mondok Gáborjáni Szabó Botond gyűjteményigazgatónak, hogy engedélyezte a Debreceni Református Kollégium Egyházművészeti Múzeumában őrzött edények tanulmányozását, illetve Ormosi Viktória muzeológus készséges segítségéért, továbbá Ósz Attilának a rendelkezésemre bocsátott fényképekért.

²⁴ Leltári szám: G 1975.6. M. 36 cm. Közli: P. Szalay 2016. 153–154.

²⁵ P. Szalay 2016. 155. Előzőekben közölte Takács 1977. 322. 12. Készítési helyére vonatkozóan annyit közölt, hogy hovatarozása bizonytalan. Az edény feliratában feltehetően tévesen oldotta fel a dátum harmadik számát, 2-nek véelve, holott valószínűleg 5, így a készítés ideje nem 1728, hanem 1758. P. Szalay 2000. 238.

²⁶ „SZ : IANOSI: REF / ECCLE : Aó 1758.”

²⁷ P. Szalay 2000. 238.; Uó. 2016. 153.

Időrendben a következő bemutatandó, Váradon készült egyházi edény a bakonszegi gyülekezet 1784-es boroskannája,²⁸ a Déri Múzeum gyűjteményéből.²⁹ Színezése eltér a többségében egyszínű úrasztali kantáktól: az edény öblének felső részén fehér földfestékes alapon zöld és sárga mintát, palmettákat, spirálokat látunk, amelyek körvonalát karcollással hangsúlyozták.³⁰ A formája ugyanakkor jellemző: a kanna gömbös testű, legöblösebb része az edényttest közepére esik. Nyakát a szájerem alatt gyűrű fogja körül, alsó részén szintén találunk díszítést, egy domborműves beütött felületű gombsort. Ezt a nyakmegoldást Szalay Emőke jellegzetesen váradinak tartja.³¹ A kannához cserépből készült fedél tartozik, amely kívülről fedi le a száját.³²

P. Szalay Emőke a 19. századból további kilenc, Váradon készült úrasztali edényt azonosított be.³³ Ezek közös jellemzője, hogy a színes, zöld-sárga edény után a következő úrasztali edények a legkorábbi kannához hasonlóan egyszínűek, zöld vagy barna mázasok. Rajtuk a felsorolt formai jellegzetességek sajátos díszítéssel társulnak. Közös jellemzőjük, hogy öblükön domborműves betűkkel jelzik a megrendelő egyházközösség nevét, a készítés évszámát. Van olyan edény, amelynek szinte a felirat az összes díszítménye, mint például a berettyóújfalui egyház 1835-ben készült első kétfülű boroskannája.³⁴ A halványzöld mázas gömbös testű edény jellegzetessége, hogy a szája mindkét oldalán külön kiöntőrész található. Nyaka hengeres, alul a vállá illeszkedésénél és száján a váradai edényeknél megismert domború gyűrű. Ebből a kannából kettő is készült, a berettyóújfalui református egyházközösségnél lévő darabon³⁵ már letöredezett, így nem látszik a domborműves felirat³⁶ és az alatta lévő kisméretű kétfejű sas díszítés.

²⁸ Közli: P. Szalay 2000. 229.; Uő. 2003. 39.; Uő. 2016. 154.

²⁹ Leltári szám: III.1912.7. M: 44 cm.

³⁰ P. Szalay 2000. 229.; Uő. 2003. 39.; Uő. 2016. 154. Ugyanilyen színezésű a szilágyzoványi egyházközösségben használt, szintén váradai kanna. P. Szalay 2000. 230., illetve Uő. 2016. 154.

³¹ P. Szalay 2000. 229.; Uő. 2003. 39.; Uő. 2016. 156.

³² P. Szalay 2003. 39.; Uő. 2016. 155.

³³ Uő. 2016. 156. A kilenc edényből háromról, a nagyvárad-újvárosi református egyházközösség úrasztali két kancsójáról és egy kannájáról magam szolgáltatam az adatokat és a fényképeket (Bogya Pál felvételei).

³⁴ DRKEM, leltári szám: G. 1984.1. Közli: P. Szalay 2000. 239. 13. kép és Uő. 2016. 156.

³⁵ Köszönetet mondok Majláth József nagytiszteltetű úrnak, a Berettyóújfalui Református Egyházközösség lelkipásztorának, hogy lehetővé tette az egyház úrasztali edényeinek tanulmányozását.

³⁶ „A_z B UJFALUSI SZENT / EKLEZSIA SZÁMÁRA / KÉSZÍTETE TSÖREGH / ANDRÁS KURÁTOR ÚR / ANNO 1835”. Fenekén karcolt felirat: „N. i. Bártvai János Tsinálta 30-dik július.”

3. kép. A berettyóújfalui egyházközség első boroskannája 1835-ből (Ősz Attila felvétele)

Szintén a felirat adja csaknem az összes díszítményét az 1857-ben készített nagykereki úrasztali kannának.³⁷ Ezúttal is gömbös testhez csatlakozik az edény két füle, a nyak közepéről indul és a test felső részéhez kapcsolódik, hasonlóan az 1835-ös berettyóújfalui kannához, legmagasabb pontján ujjtámasszal. A vállon három sorban elhelyezett felirat³⁸ – ezúttal nem egyenletes nagybetűkkel írva, hanem kisbetűs formában – nemcsak a gyülekezet nevét tartalmazza, amelyik számára készült, de a mester a saját nevét, és ami a

³⁷ Közli: P. Szalay 2000. 239. 15. kép, illetve Uő. 2016. 155. Jelenleg is a nagykereki református egyházközség tulajdonában.

³⁸ „A N. Kereki Reformata Eklésia részére készítette Nagy Sándor uram kurátorsága alatt Készült Nagyváradon, Koszoros János műhelyében Ano 1857.” P. Szalay 2000. 239.

legfontosabb, a készítés helyét is megörökítette. P. Szalay Emőke a váradi készítésű boroskantákat vizsgálva ebből az edényből indult ki, ez az edény tette bizonyossá ezen edénycsoport készítési helyét.

Ugyancsak szerény díszítésű a zsadányi egyház 1842-ben – feltételezhetően szintén Váradon – készült úrasztali boroskancsója.³⁹ A tökéletes, gömbös testű, ragyogó zöld mázú edény domború díszítményét, a kiöntő csőr alatt a nagybetűs feliratot kör alakú levélkoszorúba helyezték el. Egyéni jellegzetessége, hogy erőteljes kiöntőcsőre az edény vállrészéből indul.⁴⁰

4. kép. A zsadányi gyülekezet úrasztali edénye (Ősz Attila felvétele)

³⁹ DRKEM, leltári szám: G. 1984.3. M: 34 cm. Ezt az edényt Takács Béla még valószínű debreceni készítményként határozta meg. Közli: P. Szalay 2016. 155.

⁴⁰ P. Szalay 2016. 154–155.

A biharugrai gyülekezet 1827-es évszámú egyfülű edényének⁴¹ hasán is keretbe foglalták a domborműves betűkkel készült feliratot: ezúttal szív alakban. A gömb alakú test mellett a nyak formai megoldásai is hasonlóságot mutatnak a 18. századi példányokkal, alul a váll felett kihangsúlyozott peremmel látták el, a száját ugyancsak gyűrű fogja körül. A vállon található perem alatt a készítő elhelyezett még két kisebb díszítőelemet: itt szőlőfürt és egy négyszögletű díszítmény függ.

5. kép. A biharugrai gyülekezet 1827-es évszámú egyfülű edénye (Ósz, Attila felvétele)

⁴¹ DRKEM, leltári szám: G. 1984.4. M: 46,5 cm. Közölte: Takács 1978. 312., majd P. Szalay 2000. 238. 12. kép, ill. Uó. 2016. 156. Készítési helyét tekintve Takács Béla ezt az edényt is debreceni munkának tartotta, ám formai jegyek alapján P. Szalay Emőke a váradi készítésűek sorába sorolta.

Díszítésében a kor népművészetére jellemző gazdagodást figyelhetjük meg a berettyóújfalui gyülekezetnek 1889-ben készült barna alapszínű kétfülű kanna⁴² esetében, ugyanis a nagybetűkből álló, négy sorban elhelyezett felirat mellett újabb domborműves sávval bővült a díszítmény. A vállon virágokból és levelekből álló, domború koszorút helyeztek el, fölötté ott találjuk az ugyancsak a 18. századra visszanyúló, a nyakat alulról szegélyező domború gyűrűt, valamint a száját övező gyűrűs peremet.⁴³ A berettyóújfalui egyházközség ebből a kannából is két darabot készítettet, amelyekből az egyik került be a Kollégium gyűjteményébe.

6. kép. A berettyóújfalui egyházközség 1889-es boroskannája (Ősz Attila felvétele)

⁴² DRKEM, leltári szám: G. 1984.2. M: 48 cm. P. Szalay 2000. 239. 16. kép.

⁴³ P. Szalay 2016. 156–157.

A leggazdagabb díszítéssel rendelkező úrasztali edényekre Nagyváradon, az újvárosi református templomban bukkantunk. Ezek közül a legkorábbi egy 1860-as, zöld mázas kancsó, amelyet felirata⁴⁴ szerint ugyanaz a Koszorós János készített, mint a nagykeréki kannát. Közvetlenül a kancsó talpa felett indulva az öblén egymástól bizonyos távolságra fűrészszélű hegyes végű levélsor nyúlik fel csaknem az edény derekáig. Ugyanez a levél fut végig a kissé felívelő fülön is. Az edény vállán vízszintesen körbefutó rozsmaringkoszorú felett kis barokkos levélsor látszik a fül két oldalán megszakítva egy-egy levelekkel körbe vett kagylóval. A fül alatt barokkos keretbe foglalt sima pajzsban egy ágas fa, felette stilizált dombon egyik lábával követ tartó őrdaru áll. A középdíszítés két oldalán helyezkedik el két sorban egy kisbetűs, domborműves felirat.⁴⁵

7. kép. A nagyvárad–újvárosi gyülekezet úrasztali kancsója (Bogya Pál felvétele)

⁴⁴ „Nagyvárad-i református egyház részére készítette Koszorós János május 17. 1860.”

⁴⁵ P. Szalay 2016. 156.

Szabályos, nagybetűkkel kialakított felirat⁴⁶ adja a díszítmény nagy részét a nagyváradi-újvárosi gyülekezet kétfülű cserépkannájának, amelyet 1884-ben készített Nagy Károly. Ezúttal azonban egy különleges díszítőelem jelenik meg: tölgylevél koszorúban stilizált magyar címer, két oldalán talpazaton álló két férfialakkal,⁴⁷ mögöttük felnyúló leveles ág. A tökéletes gömb test szűk aljból indul, nyaka hengeres, száján háromszög alakú kiöntő-csőr. Különlegessége, hogy a száját széles, alul-felül domború gyűrűs bádogperem fogja körbe.⁴⁸

8. kép. A nagyváradi-újvárosi gyülekezet úrasztali kannája (Bogya Pál felvétele)

⁴⁶ „JGYATOK EBBŐL MINDNYÁJAN EZT CSELEKEDJÉTEK AZ ÉN EMLÉKEZETEMRE KÉSZITETTE A NAGY VÁRADI EV REF EGYHÁZNAK NAGY KÁROLY 1884 BEN.” A feliratban a mester az S és Z betűket fordítottan írta. P. Szalay 2016. 156.

⁴⁷ A magyar címer ábrázolása a 19. században, különösen a szabadságharc után kedvelt és elterjedt díszítőelem volt, közösségi ünnepeken, eseményeken használt edényeken jelent meg általában. Az ábrázolás korának meghatározásában a korona tetején lévő kereszt az irányadó: amennyiben ferde a kereszt, akkor bizonyosan 1850 után készült. A címereket közrefogó alakok között az angyalok védelmezően állnak. Az emberalakok változatosak lehetnek: subás pásztorok, baltát fogó férfialakok, erdészek, de katonák vagy huszárok is. A nagyváradi egyház edényén nagy valószínűséggel huszárokat jelenített meg a fazekas. P. Szalay 2016. 155.

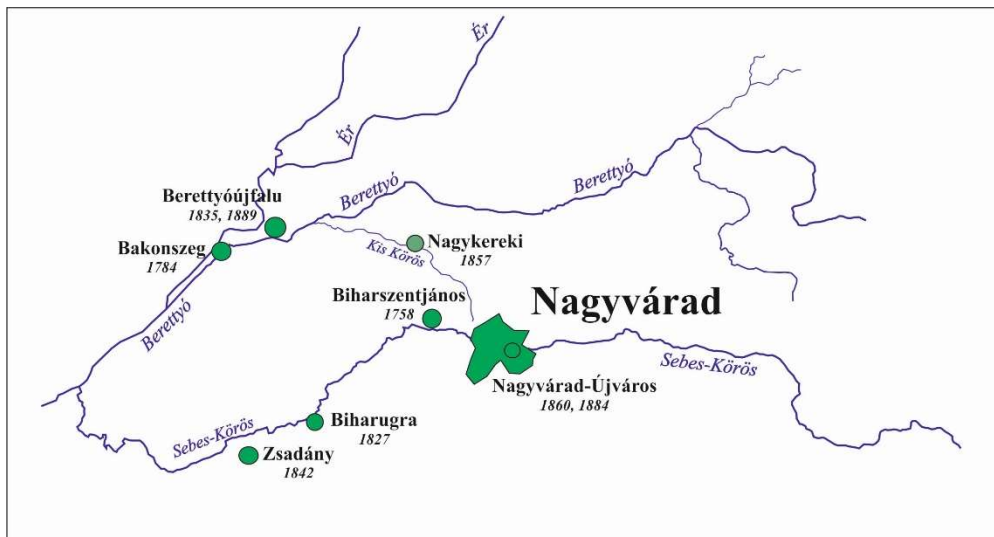
⁴⁸ P. Szalay 2016. 156.

A következő edényen is felbukkanó címerábrázolás alapján a harmadik nagyváradi, datálatlan egyfülű kancsó készítési ideje is az 1880-as évekre tehető, ugyanis a tölgyfakoszorútól eltekintve a legapróbb részletekig megegyeznek. Ezen az edényen mindössze ennyi a díszítés, innen hiányzik a felirat. Formailag a kancsó a szabályos gömbformát követi. Hengeres nyakán alul a 18. századból megismert domború gyűrű, alatta három vésett csík látható.⁴⁹

9. kép. A nagyváradi–újvárosi gyülekezet felirat nélküli úrasztali kancsója (Bogya Pál felvétele)

⁴⁹ Uo.

2. térkép. Bihari egyházközségek, ahová váradi úrasztali edény készült (az edény évszámával).

A Váradhoz közel fekvő mezőváros, Mezőtelegd fazekasságának történetéről Emődi János és Sipos József közleményéből⁵⁰ tudunk többet, ők közölték régészeti feltárás során előkerült, itt készült fazekastermékek töredékeit is.

A 18. századi összeírásokban legkorábban 1722-ben⁵¹ találunk fazekasokat, a 116 összeírt személy közül öten űzik ezt a mesterséget. A század során tovább nő a fazekasok száma, néhány évben eléri a tíz főt, sőt e fölé is emelkedik.⁵² 1763-ban pedig már 25 név mellé jegyezték be a „figulus” szót.⁵³ A 19. századi egyházi anyakönyvekből Emődi János több mint 300 fazekas nevét gyűjtötte ki.⁵⁴ A fazekasmesterek nagy száma dacára nem alakult ki fazekascéh.⁵⁵

A legkorábbi ránk maradt mezőtelegdi edény, egy zöld mázas, domborműves díszítésű korsó a diószegi csizmadiacéh számára készült 1773-ban.⁵⁶

A túrkevei Finta Múzeum őrzi⁵⁷ azt a szalacsi református egyház számára 1844-ben készült kétfülű kantát,⁵⁸ amelynek feliratában⁵⁹ nem szerepel a készítés helye, de Kresz Mária szerint az egyházközség feljegyzéseiben fennmaradt, hogy Telegdről rendelték az

⁵⁰ Emődi–Sipos 2003.

⁵¹ MNL HBML IV.4.b 9. k. Conscriptio processus varadiensis. 1722. Oppidum Telegd. 64–73.

⁵² Pl. 1741-ben 10 fő (MNL HBML IV.4.b 46. k. 338–351.); 1743-ban 11 fő (MNL HBML IV.4.b 51. k. 116–123.)

⁵³ MNL HBML IV.4.b 78. k. 585–602.

⁵⁴ Emődi–Sipos 2003. 214–220.

⁵⁵ Uo. 204.

⁵⁶ Mózes 1985. 394.; Emődi–Sipos 2003. 210.

⁵⁷ Itt köszönöm meg Kapás János Zsolt igazgató úrnak, hogy az edény adatait és a fényképeit rendelkezésemre bocsátotta.

⁵⁸ M: 45 cm.

⁵⁹ Egyik oldal: „Ez pohár / amaz Uj / testamentom / az én véremben 6 mely ti éretteket ki ontattott. / Sz. Lukás 22. rész. 30dik vers”. Másik oldal: „A Szalacsi Népes szent Eklézsia tsináltta ezen kantát 1844 év September 17dik”. Közli: Csupor 2008. 223.

edényt.⁶⁰ A kutató a szalacsi úrasztali kanta díszítményében a későhabán⁶¹ mintakincs ólomházas átvételére lát példát. Kétféle színezés figyelhető meg az edényen egymás mellett: többszínű virágozás és egyszínű kék virágok. A különböző színre festett mezők, a sakktáblaminta, a színes (zöld, sárga, kék, barna) virágozás és a hosszúkás levelek gyakori díszítőelemek az erdélyi bokályokon és tálakon.⁶² A szalacsi kanta formája ugyanakkor nem jellemző a habán formakincsre.⁶³

10. kép. A szalacsi egyházközösség feltételezhetően Mezőtelegyden készült korsója
(A Finta Múzeum felvétele)

⁶⁰ Kresz 1991. 69.

⁶¹ A habánok fajanszedényeket, ónmázzal bevont agyagárut készítettek. Az ónmáz fehér, átlátszatlan színű, erre kerültek a kék, zöld, sárga, mangánlila vagy mangánbarna színű díszítmények. P. Szalay 2012b. 101. A motívumaikat a 18. században az erdélyi fazekasok utánozták. A habán művészetről lásd: Katona 1974.

⁶² Kresz 1991. 69.

⁶³ Uo.

Margittán a fazekasmesterség szintén nagy múltra tekint vissza, és országosan a legnagyobb fazekasközpontok közé sorolható a mezőváros. Korábban egyetlen publikáció jelent meg eddig mindössze, amely konkrétan a margittai fazekasságot tárgyalja.⁶⁴ Legutóbb ebből a tanulmányból kiindulva tettem kísérletet helyi fazekastermékek azonosítására magángyűjtemények, illetve a nagyváradi Körös Vidéki Múzeum anyagát vizsgálva.⁶⁵

A margittai fazekasságra vonatkozó történeti adatokat Emődi János foglalta össze.⁶⁶

A 18. századi összeírásokból⁶⁷ kimutatható, hogy a margittai fazekasok jelentős létszámban dolgoztak a településen, és a század során számuk egyre növekedett: míg 1723-ban 22 fazekast írtak össze, addig 1785-ben 45 névvel tüntették fel a *figulus* (azaz fazekas) megjegyzést.

A margittai fazekascéh megalakulásának pontos dátumát nem ismerjük. Levéltári forrásokból tudjuk, hogy 1723-ban a margittai fazekasok a kolozsvári mesterektől kölcsönzik azok céhszabályzatát.⁶⁸

A Nagyváradon megőrzött céhes iratok közül a legrégebbi 1807. évről való.⁶⁹ A margittai fazekasok céhszabályzatait 1847 szeptemberében V. Ferdinánd hagyta jóvá.⁷⁰ Céhjegyzőkönyvük 1848. március 15-ével indul.⁷¹ Ez a margittai fazekasság virágkora, ekkor összesen 120 tagot számlál a céh,⁷² amely 1874-ben alakul át ipartestületté.⁷³ A 20. századra visszazorol a fazekasság, 1980-ban hunyt el az utolsó margittai fazekas.⁷⁴

Jelenleg három olyan edényt ismerünk, amelyek Margittán készülhettek.⁷⁵

Ugyancsak a szalacsi református parókián használtak két zöldmázás úrasztali kantát,⁷⁶ amelyek szintén szerepelnek az eklézsia irataiban, a gondnoki számadásban feljegyzett 1865. évi vagyonszaporulatban. Az első kantát karcolt felirata szerint Sipos Sándor⁷⁷ készítette ebben az évben.⁷⁸ A fülön ujjbenyomások sorakoznak, a sötétzöld alapfesték az edény legnagyobb részéről lepattogzott, az oldalán lévő kis lyukat egy bádoglemezzel fed-

⁶⁴ Wilhelm 1984.

⁶⁵ Sándor 2013., ill. Uő. 2017.

⁶⁶ Emődi 2013.

⁶⁷ MNL HBML IV.4.b 1., 5., 12., 24., 29., 35., 48., 59., 62., 64., 67., 69., 73., 80., 84. k.

⁶⁸ Emődi 2013. 16.

⁶⁹ ANR DJB Céhes iratok. 10. cs. Felszabadult legények protokolluma. Idézi: Emődi 2013. 17.

⁷⁰ MNL OL E 166. 5. d. P13810/1490. 847. [Ferdinánd 5. No. 325.] és MNL OL A 74. 962.

⁷¹ ANR DJB Céhes iratok. 10. cs. Felszabadult legények protokolluma. Idézi: Emődi 2013. 17. ANR DJB Margittai kisiparosok egyesülete. (Asociația micilor meseriași Marghita 72. lelt. sz.) 18.a cs.

⁷² Emődi 2013. 30.

⁷³ ANR DJB Céhes iratok. (Fondul Breslelor 1137. lelt. sz.) 14. cs. 122–128v. Az ipartestület alapszabályát közli: Sándor 2015.

⁷⁴ Wilhelm 1983. 94., ill. Uő. 2013. 89.

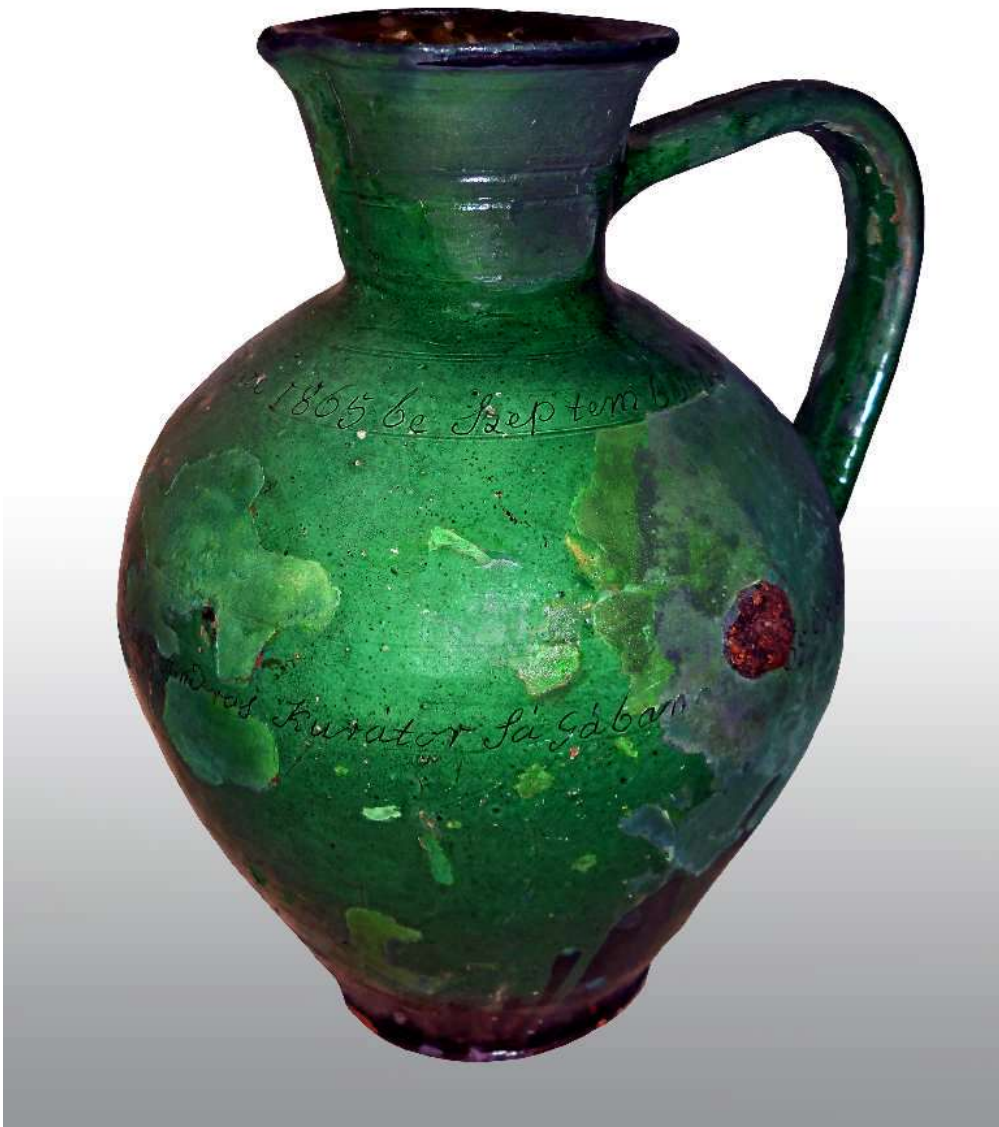
⁷⁵ Közli: Sándor 2013. 113–114.

⁷⁶ M: 38 cm.

⁷⁷ Emődi János a céhes iratokban és az egyházi anyakönyvekben megtalálta Sipos Sándor nevét. Ezek szerint inasságából 1837. március 28-án szabadult, mesterré 1848. március 22-én vált, atyamester 1849–1851 között volt, a főcéhmesteri címet 1855–1863 között, illetve 1863–1865 között töltötte be. Kétszer házasodott, első felesége Ferenczi Zsuzsánna, második felesége Csengeri Zsuzsánna. Emődi 2013. 64.

⁷⁸ „Sipos Sándor készítése 1865 be Szeptember 20 dikán/ Szalacsi Re For mátns Szent ekLézsianak készűt ALbert András kurátor SÁGában Az 1865 dik évben”

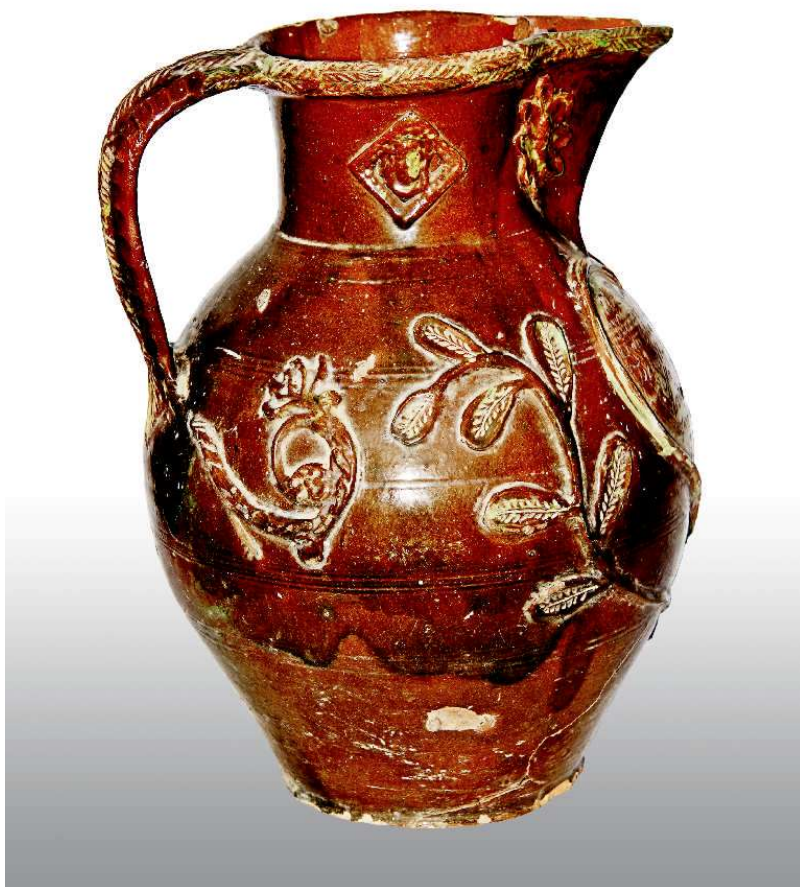
ték be. A másik, kicsivel kisebb méretű, de azonos formájú, kinézetű, színű, minden bizonnyal szintén Sipos által korongolt kantán nincs felirat, a füle díztelen. A száj egy része hiányzik, de restaurálva van.⁷⁹

11. kép. A szalacsi református egyházközség Margittán készült korsója (Emődi János felvétele)

⁷⁹ M.:35 cm.

Az asszonyvásári református egyházközségnek a margittai Ertl János fazekasmester⁸⁰ készített 1841-ben úrasztali boroskancsót.⁸¹ Az edény barna alapszínen rátétes díszítésű, amely alól itt-ott zöld máz látszik ki. Az edény mellén, a füllel szemben van egy fehér engóboszú, ebben olvasható a karcolt felirat. A szájperegen és a fülön hasonló, fenyőleveles rátétes díszítmény látható, dupla és szimpla levelek váltják egymást a szájperegen vízszintesen, a fülön függőlegesen, de itt szintén domborműves hullámvonalba foglalva. A nyakon, a fülhöz közel egy-egy élére állított négyzetben fej, a kiöntőjénél egy-egy ovális közepű, nyolcszirmú virág. A központi szív bal oldalán egy lefelé néző, trombitáját fújó angyal látható, a szív két oldalát leveles inda keretezi, amely a fül felé tekeredik.

12. kép. Asszonyvásárára használt margittai kancsó (Bogya Pál felvétele)

⁸⁰ Ertl Jánosról feltárt adatok: Edenstadtban (Bajorország) született, Nagybárodon dolgozott előbb, itt házasodott 1839-ben. Felesége Bóna Mária. Mester lett 1848. március 22-én. Emódi 2013. 43.

⁸¹ M: 37 cm. Közli: Sándor 2013. 113. A teljes felirat: „Az Magy. R. Asszony/vásári Sz. Ek. Számára/ és az Isten Dicsőítésére/ tsináltatta az Kurátor neve/ Poba Ferenc ezen edend/ Készítete Ertl János/ fazekas májiszter/ margitán. / No 1841.”

3. térkép. Bihari egyházközségek, ahová margittai úrasztali edény készült (az edény évszámával).

A szalontai fazekasokról tudunk a legkevesebbet. A 18. századi összeírásokban nem találjuk Szalontán fazekasok nevét.⁸² Fazekastermékeik közül néhány 19. század második felében készült feliratos butellát (pálinkás butykost) ismerünk, amelyet a Néprajzi Múzeumban őriznek.⁸³ Viski Károly adta meg a településről néhány edény: butykosok, vászonkorsók, fehér kancsók leírását.⁸⁴

Szalontán is készültek úrasztali edények, előfordult, hogy távolabbi települések gyűlekezetének megrendelésére. Erre példa a Kresz Mária, a téma neves kutatója által leírt, a derecskei református egyház számára készült zöld mázas, domborműves edény, amely Nagyszalontán készült 1827-ben.⁸⁵

A saját református egyházuk számára is készítettek szalontai fazekasok úrasztali edényt, például a történeti források szerint Tóth Péter helyi fazekas 1841-ben cserépkannát.⁸⁶

Ma az egyházközség két egyforma boroskannát őriz,⁸⁷ amelyeket a bekarcolt felirat szerint Bereczki János készített 1890-ben.⁸⁸ Az edények domborműves felirata megőrökíti az alapanyag helyi származását is: e szerint a szalontai ártézi kút 250 méter mélyéről kiemelt agyagból készültek 1890. október 25-én, illetve 26-án.

⁸² MNL HBML IV.4.b; Bársony 1983. 159–175.

⁸³ Bizonyára akad még több közgyűjteményben is szalontai megjelölésű butella, ennek feltárása még a jövő feladata.

⁸⁴ Kresz 1977. 31.

⁸⁵ Kresz 1991. 71.

⁸⁶ Rác 1880. 284. A leírásban szereplő kantát helyszíni terepmunkám alkalmával (2016 októbere) nem találtam az egyházközség birtokában.

⁸⁷ Koszorús–Dánielisz–Mikló 2006. 33.

⁸⁸ Teljes felirat: „Készítette Bereczki János/ A N. Szalontai Reformált / Egy ház Részére Emlékül”

13. kép. Nagyszalontai boroskannák (a szerző saját felvétele)

A kívül zöld, belül szintelen mázas kantákat dombormű díszíti: függőleges virágos-leveles ágak keretben, a nyakon és az edények öblös hasán ezek a „pántok” ismétlődnek. A hasat hét mezőre osztják, amelyek közepén pajzsszerűen emelkednek ki a díszítmények: két-két ízben a Bocskai által ajándékozott, illetve a későbbi városcímer. Közöttük ovális domborműves keretben az egyház vezetőinek névsora, illetve a kanták agyagának származási helye olvasható.

Az előzőekben öt, a közelmúltig alig kutatott, de nagyrészt nagymúltú, jelentős fazekasközpontból mutattam be úrasztali edényeket.

Ezekben az edényekben közös, hogy többnyire egyszínűek. Kivételt képez ez alól két edény: a mezőtelegdi készítésű korsó, amely habán hatást mutat, illetve egy sárga-zöld színezésű 18. század végi Nagyváradon készült korsó.

Az egyszínű edények díszítésének fő eleme a felirat, amely többnyire rögzíti, hogy melyik egyházközség számára készült, illetve a készítés évét, esetenként a készítés helyét, illetve a fazekasmester nevét. A váradi daraboknál ez a felirat domborműves, az itt bemutatott margittai két edény esetében karcolt.

Mint különleges díszedények, az országosan elterjedt gyakorlatnak megfelelően az egyszínű úrasztali edények díszítménye rátétes, domborműves technikával készült. A díszítőelemek többnyire növényi motívumok: levelek, ágak stb., illetve geometrikusak. Jellemző még a bepecsételt gombsor is. Két edényen talákoztunk szív formával, mind a

nagyvárad, mind a margittai darabon a felirathoz kapcsolódik ez a forma: az előbbinél domború keretként, az utóbbinál kidomborodó alapként. Három edényen jelent meg címerábrázolás, Nagyváradnál a magyar címer, Nagyszalontánál pedig a város címere két formában is. A magyar címer mellett bukkan fel figurális ábrázolás: a címert két alak tartja. A nagyméretű margittai kancsóra pedig angyalt is applikált készítője, a nagyvárad kancsón pedig őrdarut látunk.

Minden itt bemutatott korsóra, kannára, kancsóra jellemző a gömbölyű test. Váradnál figyelhattunk meg jellegzetességeket: a szájperem alatt többször gyűrű fogja körül a nyakat, amely a kívülről ráhelyezhető fedél miatt került kiképzésre.

Munkámban a bihari fazekasközpontok bihari egyházközségek számára készült úrasztali edényei közül összesítettem a szakirodalomban napjainkig ismert példákat. Ezzel az összefoglalással is Bihar vármegye kevésbé kutatott fazekasközpontjainak megismeréséhez kívántam hozzájárulni. A kutatómunkát a jövőben további, még az eddig feltáratlan, de feltételezhetően – elsősorban határon túli – bihari egyházközségek birtokában lévő, további úrasztali edények vizsgálatával tervezem folytatni.

Mária Sándor

The Products of the Bihar Pottery Centres in the Reformed Parishes of Bihar

There were several pottery centres in the historical Bihar county region, all of which look back at a long line of history. However, it is difficult to create a valid picture of the pottery of former centuries, since very few dishes remained in the collections of museums, the place and time of preparation of which is known. Therefore, the vessels of the Lord's table play a crucial role regarding the research of ceramics, because as they are unique decorative pots, in most cases, their makers left their name, date and place of making on them. These pieces of data might mean a starting point to determine the origins of other pottery without a date, such as the products of the so far little researched pottery centres of Bihar with a long history.

In my study, I analyse the vessels of the Lord's table that were made for the parishes of Bihar in the olden pottery centres of Bihar: Belényes, Mezőtelegd, Oradea, Marghita and Salonta.

Források

Levéltári források

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
IV.4.b	Bihar vármegye adószedőjének iratai. Adóösszeírások.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 74	Magyar Kancelláriai Levéltár. Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája. Liber coehalium.
E 166	Magyar kincstári levéltárak. Magyar Kamara Archívuma. Privilegia cehalia.
ANR DJB	Arhivele Naționale ale României. Direcția Județeană Bihor. (Román Nemzeti Levéltár. Bihar Megyei Igazgatóság.) Margittai kisiparosok egyesülete. (Asociația micilor meseriași Marghita.) Céhes iratok.

Múzeumi források

DRKEM	Debreceni Református Kollégium Egyházművészeti Múzeuma
-------	--

Szakirodalom

Bársony 1983.	Bársony István: Paraszti (mezővárosi) kézművesség Bihar megyében a XVIII. sz. végén. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve X. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, (1983). 159–175.
Bobu-Florescu–Mózes 1967.	Bobu Florescu Florea, Mózes, Tereza: Ceramica populară din regiunea Crișana. Oradea, 1967.
Borovszky 1901.	Borovszky Samu (szerk.): Biharvármegye és Nagyvárad. Bp., 1901. (Magyarország vármegyéi és városai.)
Csupor 2006.	Csupor István: A kerámiagyűjtemény (Új szerzemények). In: Néprajzi Értesítő LXXXVIII. (2006). Szerk.: Fejős Zoltán. Bp., (2007). 159–173.
Csupor 2008.	Csupor István: Erdély népi kerámiaművészete. Bp., 2008. (A Kárpát-medence kerámiaművészete 1.)

- Györfly 1913. Györfly István: A Fekete-Körös völgyi magyarság. In: Földrajzi Közlemények, 41. (1913) 10. sz. 451–552.
- Emódi 2013. Emódi János: A margittai fazekasság története a levéltári forrásokban. In: Emódi János, Wilhelm Sándor, Sándor Mária: A margittai fazekasság. Adatok egy nagy múltú fazekasközpont történetéhez. Nagyváradi, 2013. (Partiumi Füzetek 76.) 15–30.
- Emódi–Sipos 2003. Emódi János, Sipos József: A mezőtelegdi fazekasság. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2002–2003. Szerk.: Sz. Máthé Márta, Magyar Márta. Debrecen, (2003). 203–245.
- Katona 1974. Katona Imre: A habán kerámia Magyarországon. Bp., 1974.
- Koszorús–Dánielisz–Mikló 2006. Koszorús Erzsébet, Dánielisz Endre, Mikló Ferenc: A nagyszalontai református templom története és Nagyszalonta képekben. Nagyszalonta, 2006.
- Kresz 1977. Kresz Mária: A Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteménye. In: Néprajzi Értesítő LXI. (1977). Szerk.: Hoffmann Tamás. Bp., (1980). 16–89.
- Kresz 1991a. Kresz Mária: Agyagművesség. In: Magyar néprajz III. Kézművesség. Főszerk.: Domokos Ottó. Bp., 1991. 524–600.
- Kresz 1991b. Kresz Mária: Magyar fazekasművészet. Bp., 1991.
- Mozes 1985. Mozes, Tereza: Contribuții la cunoașterea centrelor de olărit din Beiuș, Margita și Tileagd. In: Biharea X. Oradea, 1985. 389–391.
- P. Szalay 1999a. P. Szalay Emőke: Adatok a Felső-Tiszavidék fazekasságához. In: Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére. Szerk.: Ujváry Zoltán. Debrecen, 1999. 337–351.
- P. Szalay 1999b. P. Szalay Emőke: Úrasztali cserépedények az Alföld középső részén. In: Vallási Néprajz X. Szerk.: Küllős Imola. Bp., 1999. 245–254.
- P. Szalay 2000. P. Szalay Emőke: Egy alig ismert fazekasközpont – a váradi kerámia. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1999. Szerk.: Sz. Máthé Márta, Selmeczi László. Debrecen, (2000). 227–242.
- P. Szalay 2003. P. Szalay Emőke: Magyar népi kerámia a Déri Múzeumban II. Debrecen, 2003.
- P. Szalay 2012a. P. Szalay Emőke: Az úrasztali borosedények jelentősége a népi kerámia kutatásában. In: Néprajz – Muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére. Szerk.: Tóth Arnold. Miskolc, 2012. 213–219.
- P. Szalay 2012b. P. Szalay Emőke: Református egyházművészet. Debrecen, 2012. (Magyar Református Egyház Javainak Tára 24.)

- P. Szalay 2016. P. Szalay Emőke: Váradí úrasztali boroskancsók. A református egyházművészet és a népi kerámiakutatás kapcsolata. In: A művesség dicsérete. Tanulmányok Flórián Mária tiszteletére. Szerk.: Cseh Fruzsina, Szulovszky János. Bp., 2016. 151–158.
- Rácz 1880. Rácz Károly: A zarándi egyházmegye története. Arad, 1880.
- Sándor 2013. Sándor Mária: Margittai fazekastermékek. Kísérlet a helyi edények meghatározására bihari magángyűjtemények alapján. In: Emődi János, Wilhelm Sándor, Sándor Mária: A margittai fazekasság. Adatok egy nagy múltú fazekasközpont történetéhez. Nagyvárad, 2013. (Partiumi Füzetek 76.) 111–144.
- Sándor 2015. Sándor Mária: A margittai fazekas ipartársulat alapszabályai. In: Új Nézőpont. A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület online folyóirata, 3. (2016) 1. sz. 41–55.
- Sándor 2017. Sándor Mária: Margittai edények a nagyváradai Körös Vidéki Múzeum gyűjteményében. (Kézirat, 2017.)
- Takács 1977. Takács Béla: A népi kerámia emlékei a tiszántúli református templomokban. In: A Déri Múzeum Évkönyve 1977. Szerk.: Módy György, Durkó Mátyás. Debrecen, (1978). 305–333.
- Takács 1987–88. Takács Béla: Cserépedények az északmagyarországi református templomokban. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 25. Szerk.: Szabadfalvi József, Viga Gyula. Miskolc, (1987–1988). 151–159.
- Wilhelm 1983. Wilhelm Sándor: A fazekasság emlékei Margittán. In: Népismereti Dolgozatok. Szerk.: Kós Károly, Faragó József. Bukarest, 1983. 94–106.
- Wilhelm 2013. Wilhelm Sándor: Egy kihalt mesterség. A fazekasság emlékei Margittán. In: Emődi János, Wilhelm Sándor, Sándor Mária: A margittai fazekasság. Adatok egy nagy múltú fazekasközpont történetéhez. Nagyvárad, 2013. (Partiumi Füzetek 76.) 87–110.